

Kárpát-haza SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 1. szám

HORECZKI RÉKA

A népességmegtartó képesség vizsgálata a Kárpát-medencei
kisvárosok esetében

BARANYAI NÓRA

Magyar etnoregionális pártok a kelet-közép-európai tipológiában

HAJDÚ ZOLTÁN

A ruszinok száz éves államhatár-kálváriája: az államhatárok szabdalta
szállásterület kihívásai a 20. század három nagy kataklizmája után

MÁRTON ZOLTÁN – RITTER KRISZTIÁN

A Homoród-Küküllő LEADER Egyesület működésének és
vidékfejlesztési hatásainak elemzése

TŐZSÉR ANETT

A matyó népművészet jellemzői és hatása a matyóföldi települések
fejlődésére és a térségben élők identitására

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 1. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 1. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2023/ 1. szám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bali János, Bakk Miklós, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán, Nagy
Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc, Rácz
Szilárd, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc, Szoták Szilvia, Tóth Géza,
Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2023, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi
a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK	6
Horeczki Réka A népességmegtartó képesség vizsgálata a Kárpát-medencei kisvárosok esetében	6 30
Baranyai Nóra Magyar etnoregionális pártok a kelet-közép-európai tipológiában	
Hajdú Zoltán A ruszinok száz éves államhatár-kálváriája: az államhatárok szabdalta szállásterület kihívásai a 20. század három nagy kataklizmája után	42
Márton Zoltán – Ritter Krisztián A Homoród-Küküllő LEADER Egyesület működésének és vidékfejlesztési hatásainak elemzése	55
Tózsér Anett A matyó népművészet jellemzői és hatása a matyóföldi települések fejlődésére és a térségben élők identitására	67
ABSZTRAKTOK	83

Hajdú Zoltán

KRTK Regionális Kutatások Intézete

A ruszinok száz éves államhatár-kálváriája: az államhatárok szabdalta szállásterület kihívásai a 20. század három nagy kataklizmája után

Kárpát-haza Szemle, 2023 (1), pp. 42–54., 84–85.

DOI-azonosító: 10.64605/KHSZ.2023.1.03

A ruszinok száz éves államhatár-kálváriája: az államhatárok szabdalta szállásterület kihívásai a 20. század három nagy kataklizmája után

A Habsburg-birodalom, majd 1867 után a soknemzeti-ségű Osztrák–Magyar Monarchia keretei között éltek a ruszinok, méghozzá megosztva az osztrák és a magyar „tagállamok” között. A ruszinok nemzeti ébredése és mozgalma megkésett volt a többi nemzetiséghez képest. A világháború alatt indultak meg a területi autonómiát követelő mozgalmak, majd önálló államuk megteremtésére vonatkozó törekvéseik. Több „tiszavirág” életű állam létrehozását jelentették be 1918–1920 között. Az I. világháború után a ruszin szállásterületek Csehszlovákiához, Lengyelországhoz, kisebb részben Romániához kerültek. Erősen eltérő lehetőségekkel rendelkeztek a három országban. A II. világháború előtt Csehszlovákia felszámolása, az önálló Szlovákia létrejötte, s a Kárpátalja magyar visszaintegrálása ismét új határokat hozott. 1939 szeptemberében a Szovjetunió és Németország felosztotta Lengyelországot, a Kárpáton kívüli ruszinok nagyobb része a Szovjetunióhoz került. 1941 nyarától a ruszin szállásterület jelentős része a német megszállási zóna része lett. A II. világháború után a Szovjetunió bekebelezte az egész Kárpátalja területét és a volt délkeleti lengyel területek nagy részét is. A világháború után a ruszinok döntő része szovjet állampolgár lett, de másodrendű csoportnak tekintették őket, nevüket elvesztették, a görög katolikus vallásukat betiltották. A hidegháború következtében felbomlott a Szovjetunió, területi jogutódja a térségben a független Ukrajna lett. Csehszlovákia szétválásával újraszületett Szlovákia is. Ma a ruszin népesség nagy része Ukrajnában él, Szlovákiát leszámítva csak kisebb szórványok élnek Lengyelországban, Magyarországon

és Romániában. Kollektív jogaik rendkívül eltérő módon alakulnak, a legszűkebb mozgásterük Ukrajnában van. A ruszinok területi autonómiamozgalmát leginkább nem nemzetiségi, hanem belbiztonsági kérdésként tekintik az országban.

The Ruthenians ' One-Hundred-Year State Border Ordeal: the Challenges of Inhabited Areas Within State Borders after the Three Great Cataclysms of the 20th Century

The Ruthenians lived within the framework of the Habsburg Empire and – after 1867 – the multi-ethnic Austro-Hungarian Monarchy, divided between the Austrian and Hungarian "member states". The national awakening and movement of the Ruthenians was delayed compared to other nationalities. It was during the First World War that their campaign for territorial autonomy and their aspirations for an independent state began. The creation of several "blooming" states was announced between 1918 and 1920. After the First World War, the Ruthenian inhabited areas were transferred to Czechoslovakia, Poland and – to a lesser extent – Romania. They had very different opportunities in the three countries. Before the Second World War the dissolution of Czechoslovakia, the creation of independent Slovakia, and the reintegration of Transcarpathia into Hungary brought new borders again. In September 1939, the Soviet Union and Germany divided Poland, and most of the Ruthenians living outside the Carpathians were incorporated into the Soviet Union. From the summer of 1941, a significant part of the Ruthenian inhabited areas became part of the

German occupied zone. After the Second World War, the Soviet Union annexed the entire area of Transcarpathia and most of the former south-eastern Polish territories. After the war, the majority of Ruthenians became Soviet citizens, but they were considered a second-class group, and they lost their name and their Greek Catholic religion was banned. As a result of the Cold War, the Soviet Union collapsed, and the newly independent Ukraine became the region's territorial

successor. With the break-up of Czechoslovakia, Slovakia was also reborn. Today, most of the Ruthenian population lives in Ukraine, with the exception of Slovakia, only small scattering of people live in Poland, Hungary and Romania. Their collective rights are very diverse, with the narrowest margin of maneuver in Ukraine. The movement for territorial autonomy of the Ruthenians is mostly seen as a matter of internal security in the country, rather than nationality.

HAJDÚ ZOLTÁN

A ruszinok száz éves államhatár-kálváriája: az államhatárok szabdalta szállásterület kihívásai a 20. század három nagy kataklizmája után

Bevezetés

A ruszinok nemzeti ébredése a környező népekhez, államalkotó közösségekhez képest időben megkészt, önmaguk legfontosabb identifikációs szegmense a vallás és a görögkatolikus egyház volt. Csak fokozatosan alakult ki a közös szállásterület tudata, s ebben szerepet játszott az államhatárok általi szét-szabdaltság, a Kárpátok két oldalán nagy kiterjedésben elhúzódó szállásterület, valamint – a modern közlekedési hálózat (itt először a vasút) kiépítése előtt – a közlekedési nehézségek.¹

Helyzetüket az önazonosság meghatározása mellett nehezítette a szomszédos szláv közösségekkel (szlovákok, lengyelek, oroszok, ukránok) történetileg többféle tartalommal formálódó kapcsolatrendszer, melynek részét képezte időnként nevük, önálló nyelvük, önálló nemzetként való tételezésük, avagy létezésük elutasítása.

A nagyhatalmi-birodalmi tér alakulása szempontjából a ruszin szállásterületeket illetően Lengyelország három felosztása (1772, 1793, 1795) folyamatos változásokat eredményezett, majd az ukrán nemzeti ébredés hozott új hatásokat és kihívásokat számukra. A Kárpát-medencén kívüli folyamatok a 19–20. században osztrák, orosz, lengyel, ukrán, német hatalmi kapcsolatrendszerben alakultak.

A francia forradalom és Lengyelország harmadik felosztása után a ruszin szállásterület döntő része az Osztrák Császárság keretei közé került. A ruszinok modern politikai törekvései az 1867-ben létrejövő Osztrák–Magyar Monarchiában bontakoztak ki, méghozzá eltérő módon annak osztrák és magyar részében. Az OMM nem rendelkezett közös nemzetiségi vagy közigazgatás-politikával.

Az I. világháború előtti nagy kivándorlási hullám miatt a ruszin-kérdés az USA-ban sok tekintetben újrafogalmazódott (az emigráns cseh, lengyel, szlovák, ukrán, orosz stb. törekvésekkel együtt), s ennek hatása volt az OMM belső folyamatainak alakulására, különösen a felbomlás időszakában.

A rövid elemzésben a 20. század három nagy háborús traumája (I. és II. világháború, hidegháború) utáni összeomlásokat, államosodási folyamatokat és ezeknek a ruszin szállásterületekre gyakorolt hatásait vizsgálom. A folyamatok elsősorban nem a ruszinokról szóltak, de a következmények többször súlyosan és negatívan érintették őket. Az elemzés-kor elsősorban a Kárpát-medencén belüli folyamatokra helyezem a hangsúlyt, de érintem a Kárpátok keleti előterében végbemenő változásokat is. A legrészletesebben az „eredendő bűn” időszakát, az I. világháború utáni korszakot elemzem.

¹ A kutatás a 134903 számú OTKA-pályázat támogatásával készült.

1. Ruszinok az Osztrák–Magyar Monarchia két „tagállamában”

A Habsburg-birodalom modernizációs folyamatai a felvilágosult abszolutizmus, különösen II. József uralkodása (1780–1790) alatt gyorsultak fel. A vallási kérdéseket szabályozó türelmi rendelet mellett a nyelvrendelet váltott ki, különösen Magyarországon hatalmas politikai visszhangot. A németesítő törekvésekkel szemben a magyar államnyelv megteremtésének igénye 1790 után, II. József reformjainak és németesítési törekvéseinek bukásával erősödött meg, s emelkedett az országos politika szintjére (SZEKFÜ, 1928). A latin és a német nyelv meghatározó pozícióinak megkérdőjelezése az ország nemzetiségei között nem talált egységes támogatásra, sőt az erdélyi szászok követői az erdélyi országgyűlésben külön véleményt fogalmaztak meg a magyar nyelv bevezetésével szemben 1842-ben. 1844-ben a magyar hivatalos államnyelvvé vált.

Nemcsak az államnyelvi kérdések éleződtek ki, s emelkedtek a nagypolitika szintjére már az 1848-as forradalom és szabadságharc előtt, hanem a nemzetiségi kérdés is (WESSELÉNYI, 1843). A témánk szempontjából a „szlávok követeléseit”, a „szlávok méltányos követeléseinek teljesítése” vita érdemel figyelmet, mert ennek egyik, ugyan korántsem kiemelt eleme a ruszinok kérdése volt. Wesselényi megfogalmazásában: „a slavismus az egész austriai birodalmat fenyegeti, de különösen Magyarországot. Nem csak belső fenyegetettség van potenciálisan, hanem az „orosz-szláv” veszély kívülről éri az országot”. A magyar politikai gondolkodók körében már az 1849-es orosz beavatkozás előtt megjelent az orosz-fóbia.

Wesselényi Fényes statisztikai adataiból indult ki, s azt láttatta, hogy Magyarországon (Erdéllyel együtt) a 4,6 millió magyar mellett mintegy 5,5 millió szláv él, tehát többen vannak, mint a magyarok. Úgy vélte, hogy a soknemzetiségű országban a „... szláv minden tekintetben legfenyegetőbb”: a belső és külső mozgalmak forradalom útján Magyarországot „Szlávországgá” akarják alakítani, s abban a szláv nemzetiséget célozzák uralkodóvá tenni. A 442,903 rusznák (ezek valóban ruszinok voltak, s nem ukránok) a szlávok kis részét teszi ki, de egy tömbben él. Wesselényi a ruszinokkal kapcsolatban nem feltéte-

lezett semmilyen negatív politikai törekvést, a legnagyobb szimpátiával viszonyult hozzájuk.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc levereése utáni abszolutizmus időszakában, annak népszámlálási adatait hasznosítva Fényes Elek (FÉNYES, 1857) dolgozta fel az „austriai birodalom” statisztikai és földrajzi sajátosságait. A birodalom legnagyobb „nemzetiségét a szlávok”² alkották (15,2 millió fő), s csak utánuk következtek a németek (7,9 millió fő) és a magyarok (5,4 millió fő). A „szláv fajú népek között” a rusnyákok 3,1 millió fővel a második legnagyobb lélekszámú közösséget jelentették a csehek után. A rusnyákok „Galiciának keleti, Magyarországnak észak-keleti, Bukovinának északi és nyugati részében laknak. [...] Számszakilag Magyarországon 873 apró helységben 471,190, Galiciában 2,441,771, Bukovinában 180,417, a Bácskában 7120 lélek van” (FÉNYES, 1857, 85. o.). Galiciában Fényes nem ismeri és nem alkalmazza még az „ukrán” kategóriát, számára a lengyelek mellett minden más szláv a birodalom északkeleti térségében „rusnyák”³.

Fényes a statisztikai és földrajzi leírásában érzékeltette, hogy a Kárpátok két oldalán belső államjogi határral elválasztott ruszinság sokszínűvé részben földrajzi okokból vált. Ha egy olyan orográfiai és vízrajzi térképet választunk a korszakból (1. ábra) amely tudatosan kihangsúlyozza a Kárpátok elválasztó szerepét, akkor hozzá kell tennünk, hogy az elválasztás sohasem volt abszolút, az „Orosz-kapu” történetileg mindig járható volt.

Magyarországon a kiegyezés után a valóságos kihívásoknak megfelelően a nemzetiségi kérdés azonnal napirendre került. Az 1867. február 11-jén benyújtott nemzetiségi törvényjavaslat (az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására) a következő történeti országos népeiségek, úm. a magyarok, románok, szerbek, oroszok (tehát sem nem ruszinoknak, sem nem ukránoknak nevezve) és németek ismertetnek el. Minden nemzetnek joga van nemzeti zászlóját, mint nemzeti egyénisége külső kifejezését használni. A képviselőházi nemzetiségi vitáiban a

² A „nemzetiség” kategória több fogalmi változáson ment át a 19. századtól, legalább háromféle értelemben jelenik meg (legszűkebb, tágabb, legtágabb) fogalmi körben.

³ Udvari István munkásságában többször számba vette, hogy nincs Európában még egy népcsoport, melyet egy időben annyian, annyiféleképpen neveztek.

ruszinok ügye folyamatosan jelen volt a dualizmus egész időszakában.⁴

Hunfalvy Pál az ország etnográfiai viszonyait bemutató nagy szintézise az ország keretei között „valamennyi népet tárgyal, melyek a területén laknak...” köztük a szlávokat, s a kategórián belül a szlovákokat, lengyeleket, ruténeket (HUNFALVY, 1876, 453–461. o.). Hunfalvy Wesselényihez hasonlóan kifejezetten jóindulatúan fogalmazott a ruszinokat illetően.

A századforduló előtti magyarországi „népfajok” kérdéskörét a legrészletesebben Balogh Pál foglalta össze (BALOGH, 1902). Részletesen bemutatta az ország különböző területeinek anyanyelvi, vallási, „nemzetiségi” struktúráját. Legnagyobb részletettséggel az anyanyelvi megoszlást, a különböző nyelvek közötti nyelvhatárokat mutatta be. A ruszinok települési szintű elemzése (a népszámlálási adatok alapján) teljes részletettséggel megjelenítette szállásterületük sajátosságait.

Az 1910. évi népszámlálás települési, járási, megyei szinten is összegzett adatai jelentik a ruszinok utolsó anyanyelvi pozícióját a dualista korszakban. Ha csak a megyei területi eloszlásukat és arányukat nézzük (2. ábra), akkor a szállásterület súlypontja nem változott, északkelet-magyarországi dominanciával rendelkezik. Az alföldi másodlagos gócpont a belső vándorlás révén jött létre.

Az 1910-es népszámlálás adatait települési szinten feldolgozó Magyarország néprajzi térképe (BÁTKY-KUGUTOWICZ, 1918/2021) teljes részletességű képet ad a ruszinok szállásterületi sajátosságairól, a települési szintű keveredési összetételéről, a szórványban élők eloszlásáról.

A galíciai ruszinság és szállásterületének kérdésköre még a magyarországinál is bonyolultabb, mert több érdek, érzékenység, állami és nemzeti törekvés kapcsolódott (és ma is kötődik) hozzájuk. Az osztrák népszámlálási kérdőívek az anyanyelvre és a vallásra kérdeztek rá (TEIBECHEER ET AL., 2012), s a ruszin volt az „államilag” elfogadott anyanyelvi kategória, nem az ukrán. A feldolgozások nagy részében az anyanyelvi-vallási komplexum már „etnikai”, nemzetiségi kategóriává alakult (POLGÁR, 2016). Az Osztrák–Magyar

⁴ A Kemény G. Gábor által szerkesztett forrásközlés (Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus időszakában) kötetei sajátos időszakokra tagolva dolgozta fel a vitákat. A nemzetiségi vitában hozzászóló ruszin politikusok, papok, tanárok nagyon sokszínűen kezelték önmaguk és a közösség identitásának kérdéseit.

Monarchiát „írásban és képekben” bemutató birodalom-népszerűsítő munka Galíciát (1898) és Bukovinát (1899) tárgyaló kötete ötvözte a regionális és a központi, birodalmi szemléletet. A Galíciára vonatkozó korabeli térképállomány minden érzékeny területen mutat elfogultságokat, „elábrázolnak” egymástól területeket. A ruszin lakta területek egységként elsősorban az anyanyelvi, néprajzi, majd nemzetiségi térképeken jelentek meg. A „Ruszinföld”, „Ruszinszko”, „Ruszincsina” megnevezések részben népi, részben közigazgatási kategóriát fejeztek ki időnként.

A ruszin nemzeti, kulturális, nyelvi ébredést a dualista korszak utolsó időszakában követte a politikai törekvések kialakulása, s mindjárt több irányban. Legalább három (ruszinofil, hungarofil, ukranofil) mellett, különösen Galíciában megjelent a polonofil irányzat is. A törekvéseket nagyon sok tényező, érdek befolyásolta, s különösen az 1900-as évek elejétől az USA-ból érkező politikai és pénzügyi impulzusok is hatottak a folyamatokra.

Külön vonulatnak tekinthető az USA-ban élő ruszinok belső megosztottsága. A két legfontosabb törekvés a Csehszlovákiához való csatlolás (területi önkormányzat biztosítása mellett), illetve a politikai helyzet alakulásának függvényében történő alkalmazkodás: a rutén nép teljes függetlensége (kimondatlanul felölelve a teljes szállásterületet); illetve, ha Galíciában vagy Bukovinában önálló állam jön létre, akkor a Kárpátokon belüli ruszinok csatlakozása az ottani székhelyű ruszin államhoz, területi autonómia a nemzetközi döntések által létrejövő befogadó államon belül.

A világháború előtt magyar fordításban megjelent Rudnickyj István – lemerbergi egyetemi tanár, ukrán geográfus – alapvető munkája (RUDNICKYJ, 1914) ukrán szempontból fogalmazta meg a térség egészének problémáit. A szerző gondosan ügyelt arra, hogy értekezése a Monarchia ruszin-ukrán területeire vonatkozóan ne támogasson ukrán területi igényeket, habár a szóban forgó területeket az ukránság néprajzi területéhez számolta a térképén.

Az OMM-en belüli ruszin szállásterületek közötti közlekedési kapcsolatok modernizálása és nagymértékű fejlesztése a vasúthálózat kiépítésével valósult meg. Az „Első Magyar Gácsországi Vasút” 1871–1874 között épült. Elsődleges célja katonai jellegű volt (KÉRI, 1985), de a közbülső területek életében is

jelentős pozitív szerepet játszott. Mezőlaborc lett a Galíciába vezényelt magyar katonák, a ruszin kivándorlás és a zsidók magyarországi bevándorlásának korabeli szimbolikus helye. A Csap–Ungvár–Sombor, a Bátor–Lawocne–Sztrij, a Királyháza–Körösmező–Stanislaw vasút „gyűjtő csomópontja” Lemberg volt. A ruszin szállásterületen így elsősorban átmenő vasutak épültek ki. A Lemberg–Bécs kitüntetett és jól funkcionáló vasúti fővonal miatt Galícia korántsem volt „Isten háta mögötti terület”, bár a boldog békeidők végén is jórészt annak tekintették. Galícia és Lemberg a dualizmus időszakában nagyon sokat fejlődött, Lemberg az OMM ötödik legnagyobb városává vált a maga 200 ezres lakosságával.

Még a világháború kitörése előtt jelent meg Szabó Oreszt, magyar-ruszin családba született, két anyanyelvű és kettős identitású irodalmár-politikus szerző alapvető monográfiája (SZABÓ, 1913). Összefoglalta a „magyar orosz” (ruthén) kérdéskör minden korábbi történeti vonatkozását és egymásnak ellentmondó állításait. A maga részéről a magyarországi oroszokat az északi szláv népcsalád azon ágához sorolta, melyet a *kisorosok* név alatt foglalnak össze (SZABÓ, 1913, 16. o.)

2. Az I. világháború utáni kataklizma: az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és a rutén szállásterületek új felszabdálása

A „boldog békeidőkben” nemcsak a mélyben, de már a felszínen is sűrűsödtek az OMM belső gazdasági, társadalmi, politikai és nemzetiségi problémái. Többféle módon megfogalmazódtak az átalakítási törekvések (trializmus, föderalizmus, regionalizálás stb.) Az átalakítási törekvések részben támogatást kaptak az osztrák uralkodó köröktől is (Rudolf trónörökös környezetéből), de Magyarország politikai elitje elutasítólag reagált a felvetődő politikai és államszerkezeti változtatási tervekre.

Az egyik legtöbbet elemzett és vitatott föderalizációs terv a román nemzetiségű, de mind az osztrák, mind pedig a magyarországi viszonyokat jól ismerő, Aurel C. Popovici nevéhez fűződik. Popovici kiinduló pontja (POPOVICI, 1906) az OMM nyelvi-néprajzi területi alapstruktúrájának, a nyelvi-etnikai határok korrekt számbavétele volt az 1900-as népszámlálási eredmények alapján. Popovici 15 föderatív egység

kialakítására tett javaslatot, köztük Kelet-Galíciára, Lemberg székhellyel. A területi egység lefedte volna a magyarországi és az osztrák rutén szállásterületek döntő részét. Igazgatási tekintetben a kárpátaljai ruténséget a Kárpátok ívén kívüli Lemberghez kapcsolta volna. (Ezért volt érdekes a vasúthálózat kiépített konfigurációja.)

Szemere Miklós (1856–1919), a Monarchia volt szentpétervári nagykövetségi titkára, már a világháború kezdetén – magánemberként, aki ismerte Oroszországot – megfogalmazta a háború elsődleges célját: létre kell hozni az önálló, erős Ukrajnát, s Oroszországot erőteljesen meg kell csonkítani, el kell zárni a Fekete-tengertől. A cél érdekében magánvagyonából támogatta az „Ukrániával” kapcsolatos magyarországi kutatásokat, publikációkat.

A világháború alatt többféle folyamat bontakozott ki a központi hatalmak által megszállt, volt orosz birodalmi területeken (ANDERSON, 1923). 1916. november 5-én a központi hatalmak bejelentették a Lengyel Királyság helyreállításának szándékát. (Pontos határait a háború után kívánták kijelölni.) 1917. május 29-én a cseh képviselők nyilatkozatot nyújtottak be Ausztria föderatív átszervezésére. Hasonlót az egész OMM-re vonatkozóan fogalmaztak meg a délszláv képviselők.

A háború idején hatalmas mennyiségű sajtótérkép jelent meg a nagyrégió határainak újra rajzolásáról (MAXWELL, 2014). Az 1917–1918 közötti évek terméséből Maxwell 30 amerikai és 32 Monarchiabeli államalapítási térképtervet tekintett át, s érzékeltette a mögöttük megjelenő érdekeket.

A háború alatt a központi hatalmakban élő és dolgozó ukrán képviselők az ukrán szállásterületek egyesítését tűzték ki célul és követelték az új Ukrajna megteremtését. 1918. február 9-én a központi hatalmak különbékét kötöttek Ukrajnával Breszt-Litovszkban, ami lényegében egyfajta független Ukrajna megteremtését is jelentette. (Ez semmire sem kötelezte az ellenséges antanthatalmakat.) Március 3-án – többféle vita és halasztás után – a központi hatalmak aláírták Szovjet-Oroszországgal a rá nézve hátrányos, óriási területeit elvesztő békeszerződést.

A háború közepén, 1916 januárjában egy fontos folyóirat jelent meg „Ukránia” (Ukrán–Magyar Kulturális és Gazdasági Kapcsolatok Szemléje) Budapesten, Sztripszky Hador szerkesztésében. Az I. szám

címlapján szereplő Ukrajna térkép „államterve” több szomszéd felé kinyitotta a potenciális konfliktusokat. Az osztrák Galícia nagy része az új tervezett állam keretei közé került volna, de a Kárpátokon belüli ruszin területekre nem terjeszkedett ki. Történeszek, néprajzosok, nyelvészek mellett a folyóiratban tanulmányt jelent meg Czirbusz Géza és Fodor Ferenc is. (Tanulságos dolog a formálódó, vitatott, potenciális állam politikai földrajzi sajátosságainak az elemzése, felszínen tartása.)

2.1 A Kárpát-medencén belüli folyamatok

A Kárpátokon belüli szlovák és ruszin szállásterületeken a magyar folyamatokba ágyazódva játszódtak le az átrendeződés meghatározó tendenciái. 1918. október 18–19-én a román és a szlovák képviselők a nemzeti önrendelkezés törvényi kimondását követelték a Képviselőházban. Október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács határozatában kimondta a Csehszlovák Köztársasághoz való csatlakozást. Nem minden szlovák politikai csoport értett ezzel egyet, voltak olyanok is (még), akik Magyarországon belül kívántak maradni. 1918. november 2-án Eperjesen megalakult a Keleti Tót Tanács, mely magát a Felvidék keleti része érdekképviselőjeként fogalmazta meg. (Csak a szlovák többségű területek képviseletére tartottak igényt, nem „terjeszkedtek ki” a ruszin többségű megyékre.) Dvortsák Győző a tanács elnöke többször kinyilvánította azt a szándékot, hogy a kelet-szlovák területek Magyarországon belüli maradjanak.

Az őszi rózsás forradalom után hatalomra jutó Károlyi Mihály kormányzata ki kívánt egyezni a nemzetiségekkel, s erre a legtöbb lehetőséget a ruszinokkal kapcsolatban látta. Jászi Oszkár az új kormány nemzetiségi minisztere a svájci típusú kantonizálásban vélte megtalálni a nemzetiségi kérdés területi és politikai megoldását, az ország nagy részének egyben tartását. Jászi 14 kantont tervezett az anyaország területén (Horvát-Szlavónország önállóságát a Károlyi kormány elismerte, nagykövetséget létesített Zágrábban, a katonai attasé Gömbös Gyula vezérkari százados, későbbi miniszterelnök lett.)

Egy ruszin többségű kanton létrehozására tett javaslatot (magyar és román kisebbségek mellett), mely megyehatárosan felelt volna Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung megyéket. A székhely kérdését nyitva hagyta, az alakulás során dőlt volna el, hogy az Be-

regszász, vagy Máramarossziget lett volna.) A ruszin szállásterületek kisebb része (Abaúj, Sáros, Zemplén megyében) a Kassa székhelyű kantonba került volna. A tervezetet lényegében már elkészültekor meghaladtá tették a felgyorsult történelmi folyamatok.

Ahogy Magyarországon lenni szokott minden „reformkényszer időszakban”, voltak nem hivatalos reformjavaslatok is. Ezek közül a legnagyobb nyilvánosságot Stróbl Miksa elképzelése kapta. Stróbl 27 kantonra tervezte felosztani az országot, ennek egyedi sajátossága, hogy hat nagyvárosi kantont tervezett, szűkebb vonzáskörzetükkel együtt. A ruszin szállásterületek többsége a „Rutének” kantonba került Huszt, Máramarossziget, Munkács, Ungvár városokkal, nem megyehatáros jelleggel. Kisebbségüket a „Keleti tót” és a „Nagy Kassa” kantonba osztotta be a tervezet.

Az elfogadott ruszin autonómia (Ruszka-Kajna néptörvény) konszolidált viszonyok között talán érdemi megoldást jelentett volna a ruszinok helyzetére, de a háború utáni szétesettség állapotában ezt a magyar elit egy része soknak, a ruszinság pedig már kevésnek találta.

A nemzetiségi törekvések túlfutottak Jászi tervein, a nemzetiségeket már nem elégítette ki a kormányzat javaslata. A felbomló ország területén mintegy tucatnyi „államalakulási bejelentés, államigény-bejelentés” történt (SZEGHY-GAYER–ZAHORÁN (szerk.), 2022). A „Kelet-Szlovák Köztársaság”-ot Kassa fővárossal már 1918. december 11-én kikiáltották. (Abaúj, Gömör, Hont, Sáros, Szepes, Zemplén megye képviselői voltak jelen az eseményen.) A terület szlovák többsége és ruszin kisebbsége nem kívánt Csehszlovákiához csatlakozni. A kényszercsatlakozást a cseh hadsereg Kassára történő bevonulása teremtette meg 1918. december 29-én. (GULYÁS, 2018)

A ruszin szállásterületeken az 1919. január 8-án Kőrösmező „fővárossal” kikiáltott „Hucul Köztársaság” vezetése egyszerre gondolkodott a függetlenségben, a Kárpátokon kívül formálódó „Nyugat-Ukrán Népköztársasághoz” való csatlakozásban (így létrejött volna a Kárpátok-közi államtest), majd autonóm területként a Csehszlovákiához való csatlakozásban. Június 11-én a román csapatok elfoglalták Kőrösmezőt, a fővárost. Szeptemberben csehszlovák csapatok vonultak be Kőrösmezőre, a két ország vitáját a párizsi békekonferencia rendezte (DARÁS, 1936).

A Tanácsköztársaság északi hadjárata után Eperjes székhellyel kikiáltott Szlovák Tanácsköztársaság (1919. június 16. – 1919. július 7.) lényegében egy „magyar proletár bábállam volt”, nem a szlovákokról és nem a ruszinokról szólt elsősorban.

2.2 Államalapítási kísérletek az ukránok lakta keleti térségben

A Kárpátokon kívüli Galíciában az OMM elveszítette lényegében minden érdemi befolyásolási lehetőségeit a háború végére: ott Lengyelország visszaállítása (lényegében minden új szomszédjával háborúba keveredett a határainak kialakítása miatt) és az új Ukrajna megteremtésének konfliktusai kerültek előtérbe, melybe a ruszinok beleszólási lehetősége meglehetősen korlátozott volt. Bukovinában az ukrán és a román törekvések versenye bontakozott ki (HALÁSZ, 1936; RÓNAI, 1945; PÁNDI, 1995). A volt Orosz-Lengyelországban a varsói régens tanács már 1918. október 7-én kiáltványt tett közzé az új, független Lengyelország megalakításáról, mégpedig minden lengyel szállásterületre és történeti részekre kiterjedően. Október 11-én Krakkóban megalakult a Lengyel Nemzeti Tanács. Október 15-én a német Reichsrath lengyel képviselői támogatásukról biztosították a varsói kiáltványt. Október 16-án IV. Károly király – mintegy elébe menve az eseményeknek – bejelentette Ausztria föderatív alapon való átszervezésének tervét. Felszólította a tartományokat, hogy hozzájáruljanak a nemzeti tanácsaikat. Október 28-án Krakkóban az OMM-ben működő lengyel pártok létrehozta egy „Felszámoló Bizottságot”, amely megkezdte Galíciában a területek átvételét a széthulló osztrák hatalomtól. Megszülettek a lengyel nyilatkozatok, majd bonyolult belső és külső folyamatok eredményeként, a konfliktusokat sem nélkülözve több éves bizonytalanság kezdődött az új (még csak remélt) állam „délkeleti szegletében”.

Kelet-Galíciában a ruszin/ukrán területeken a lengyel folyamatokkal részben párhuzamos események játszódtak le. 1918. október 18-án Lembergben megalakult az Ukrán Nemzeti Tanács, amely a lengyelekhez hasonlóan az OMM ruszin/ukrán szállásterületeinek egészére (Kelet-Galícia, Észak-Bukovina, Kárpátalja (Kárpát-Ukrajna) jelentett be „illetékességi igényt.” A kibontakozó lengyel–ukrán versengés-

ben a paramilitáris ukrán katonai alakulatok 1918. november 1-jén megszállták Lemberget, mintegy kész helyzetet teremtve ezzel.

A Nyugat-Ukrán Népköztársaság kérdésköre mind területi, népességi, mind pedig politikai szempontból a térség legnagyobb veszélyeket hordozó államkezdeményezése volt 1918 novembere és 1919 júliusa között, melyben a lengyel, ukrán, orosz törekvések keresztezték egymást (FONT-VARGA, 2006; VARGA, 2017). A változó erőviszonyok alapján folyamatos területi átrendeződések zajlottak (rövid idő alatt négy fővárosa is volt).

Mikro-térségi államalapítási szándékkal jött létre az 1918. november 4-én kikiáltott „Komancza Köztársaság” (több név alatt is szerepelt a korabeli kiáltványokban) Komancza község központtal. A „állam” 33 lemkók lakta település mintegy 18 ezer lakosát foglalta keretbe. A lakosság és a politikai vezetés is a Nyugat-Ukrán Népköztársasággal szimpatizált, ahhoz csatlakozva képzelte el a jövőjét. Formálisan 1919. január 24-ig állt fenn, majd a lengyel–ukrán háború alatt a lengyelek felszámolták. A helyi történeti tudat megőrizte emlékét.

1918. december 5-én Florynka község székhellyel kikiáltották a „Lemkó Köztársaságot” (még négy más név alatt is szerepelt). A szerveződés a változó politikai környezet keretei között egyszerre tájékozódott Szovjet-Oroszország, Nyugat-Ukrajna és Kárpátalja felé. A lengyelek számolták fel a köztársaság önállóságát 1920 márciusában.

A Galíciai Szovjet Szocialista Köztársaság (1920. július 15. – 1920. szeptember 21.) csak periférikus jelleggel érintette a ruszin szállásterületeket. Az államformációnak az „ideológiai üzenete” későbbi hivatkozások alapjául szolgált.

A párizsi békekonferencia (melyen különböző státuszokban a volt cári birodalom utódállamai közül többen, köztük ukrán államképződmények is, részt vettek), majd a békeszerződések új területi rendet teremtettek a térségben (3. ábra). Az alapvető változás az OMM megszűnése, az Orosz Birodalom kiszorítása, „Nagy-Lengyelország” és az új Csehszlovákia létrehozása volt. A ruszin szállásterület döntően Lengyelországhoz, kárpátaljai része Csehszlovákiához került. Csehszlovákián belül a ruszin autonómia a két világháború közötti időszak egészében viták tárgyát képezte (3. ábra).

3. A II. világháború kataklizmája

Már a II. világháború előtt, négy európai nagyhatalom (Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország) érdekkompromisszuma (Müncheni Egyezmény) következtében felbomlott Csehszlovákia. Az I. bécsi döntés következtében a Felvidék déli, döntően magyarok lakta része visszakerült Magyarországhoz. Szlovákia önálló állammá vált. 1939-ben Kárpátalját rövid bizonytalanságok után Magyarország katonai akcióval vette birtokba, s így a Kárpátokon belüli ruszin szállásterületek döntő része Magyarországhoz került.

Kárpátaljára és a ruszinokra nézve ez az átrendezés azt jelentette, hogy 1938. október 7-én megszűnt a cseh uralom. Az autonómia mozgalmak hatására 1938. október 26-án létrejött a „Csehek, Szlovákok, Kárpátukránok Föderatív Köztársasága”, mely 1939. március 15-ig működött (FEDINEC, 2002, 2008). A magyar katonai akció megindulásakor mintegy egy napra kikiáltották a Kárpát-Ukrán Köztársaságot, melynek semmilyen érdemi súlya nem lehetett. Magyarország Kárpátalja birtokba vételével elérte a történelmi határát egy viszonylag hosszú szakaszon (4. ábra). A ruszin területek most Magyarország és Lengyelország között tagolódtak fel. Magyarország fordította a nagyobb figyelmet rájuk a közigazgatási autonómia megteremtésével.

1939. szeptember 1-jén kitört a német–lengyel háború, amely rövid időn belül európai, majd világháborúvá szélesedett. A Szovjetunió hátba támadta az élet-halál harcát folytató Lengyelországot. Lengyelország 1939. őszi szovjet–német területi felosztásával a Kárpátokon kívüli ruszin területek nagy része a szovjet megszállási zónába került. A szovjetek által megszállt területeken semmilyen lehetősége nem volt a ruszin mozgalmaknak. Rövid idő alatt „ukránosították” őket.

1939 szeptemberétől 1941 nyaráig a ruszin szállásterületek Magyarország és a Szovjetunió között „parcellázódtak” fel (5. ábra). 1941 nyarától 1944 őszéig a Kárpátoktól keletre eső területeken a német megszállás jelentett egyfajta homogenizációt.

1944 őszétől a Szovjetunió megszállta a teljes ruszin szállásterületet. Kárpátalja formailag a Csehszlovák Köztársaság része lett ismét 1944. október 24. és november 25. között. A „Kárpátontúli Ukrajna” (1944.

november 26. – 1945. június 29. között) az „átmenetet” biztosította. A Szovjetunió „demokratikusan” megszerezte Csehszlovákiától Kárpátalja területét és az Ukrán Szocialista Szövetségi Köztársaság részévé tette azt.

A szovjet-uralom minden kisebbséget, amelyeknek volt „történelmi emlékezete” súlyosan érintett a térségben, a magyarok mellett a görögkatolikus ruszinokat is, akik megélték – ha nem is teljes – területi autonómiájukat a csehszlovák korszak egy időszakában és a korlátozott magyar területi autonómia pozitív hatásait is. Nagyon rövid idő alatt lefejezték mind a magyar, mind pedig a ruszin lakosság politikailag aktív csoportjait. (FEDINEC–CSERNICKÓ (szerk.), 2019).

4. A harmadik kataklizma: a kétpólusú világ békés összeomlása

A kétpólusú világ és a Szovjetunió összeomlása új helyzetet teremtett a térség egésze, de különösen az önálló állammá váló Ukrajna, valamint Szlovákia számára (6. ábra). Az Ukrajnában 1991-ben lejátszódó folyamatok, országos és regionális népszavazások alapvető kérdésként vetették fel az állam belső területi szervezésének kérdését. 1991. december 1-jén Kárpátalja népessége nagy többséggel (78%) nyilvánította ki a régió önkormányzati önállóságának megteremtési igényét. Az ukrán politikai vezetés a centralizáció és az unitárius berendezkedés államépítés mellett döntött.

Szlovákiában az 1993. január 1-jén megvalósult függetlenség után ismét elfogadottá vált a ruszin nyelv és nemzetiség létezésének joga, Eperjes körül formálódott az új államon belüli ruszin-politika. A kis lélekszámú ruszin lakosság ma jelentős intézményekkel és egyetemi szintű anyanyelv-ápolási lehetőséggel rendelkezik. 1991. március 23-án a szlovákiai Mezőlaborc községben létrehozták a Ruszin Világtanácsot, melyet jogilag Eperjesen jegyezték be.

A függetlenné vált Ukrajna lényegében folyamatos – eltérő jellegű és mélységű – belpolitikai válsággal küzdött. Külső geopolitikai helyzetét az országon belüli befolyásért folyó nagyhatalmi vetélkedés határozta meg.

2008 tavaszától kezdve egyfajta verbális polgárháború bontakozott ki a Kárpátaljai Ruszin Szojm

vezetése és a különböző belső-ukrajnai radikális, nacionalista szervezetek között. 2008 őszén felerősödtek a ruszinok nemzeti autonómia-törekvései, korántsem függetlenül az ország belső gazdasági és politikai válságától, valamint az orosz–grúz háború területi következményeitől. A Kárpátaljai Ruszinok II. Európai Kongresszusa Munkácson megtartott ülésén határozatban szólította fel Kárpátalja Megyei Tanácsát, hogy 2008. december 1-ig hozzák létre a ruszin autonóm területet, annak elmaradása esetére kilátásba helyezték az 1938. november 22-én létrehozott Podkarpatszka Rusz Köztársaság ismételt kikiáltását. Dimitrij (Dmitrij) Szidor atya a Ruszin Szojm elnökeként megtorlóakciók esetére kilátásba helyezte a határozat azonnali életbe léptetését.

A ruszinok megpróbálták „nemzetköziesíteni” saját követeléseiket, a „nemzetközi ellenőrzés alatt álló autonóm adminisztratív-nemzeti terület” (Podkarpatszka Rusz) kialakítása érdekében az EU, az USA és Oroszország vezetéséhez fordultak. Nyilvános támogatást egyetlen érintett részéről sem kaptak törekvéseikhez. Ukrajnán belüli nyílt támogatást is csak az oroszbarát politikai pártok oldaláról kaptak. Ukrajna belbiztonsági kérdésként kezelte a ruszin autonómia-törekvéseket, 2012 márciusában Szidor atyát háromévi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. A 2014-es ismételt belpolitikai válság, majd a Kelet-Ukrajnában kibontakozó, katonai konfliktussá váló elszakadási törekvések részben háttérbe szorították a ruszin törekvéseket, részben pedig szinte ellehetetlenítették.

A kárpátaljai ruszin mozgalomnak van egy feltűnő sajátossága: hiába élnek a Kárpátok két oldalán, a belső-kárpáti (kárpátaljai) ruszinság mintha lemondott volna a külső-kárpáti ruszinságról, s elfogadta volna azt a hivatalos ukrán álláspontot, hogy a lemók, bojkók, huculok az ukrán nép néprajzi csoportját képezik, nem vehetők a ruszinok közé.

5. Összegzés

Az I. világháború alatt, majd különösen utána súlyos gazdasági, társadalmi, politikai és államválságok bontakoztak ki Közép- és Kelet-Európában. Több nemzetállam-koncepció és számos új „államterület-

jelölő térkép” született a térségben. Az orosz birodalom katonai kudarcai előbb belső forradalomhoz, a cári rendszer bukásához vezettek 1917 februárjában, majd a bolsevik forradalom után a központi hatalmakkal szembeni vereség beismerését jelentette a breszt-litovszki béke, amely súlyos területi következményekkel járt.

1918 őszén a központi hatalmak veresége következtében az Osztrák–Magyar Monarchia területén súlyos, részben belülről generált „államalapítási” konfliktusok bontakoztak ki. Magyarország történelmi területén mintegy tucatnyi „államalapítási igényt” jelentettek be, s ezek természetes módon érintették az ország északkeleti részét is. 1918-ban a felbomló OMM két részében eltérő törekvések jelentek meg a nemzetiségek területi „beillesztése” tekintetében: az osztrák területeken a föderalizmus, a Magyar Királyságban a kantonizáció politikai programja jelent meg. A ruszinok egy részében megfogalmazódott a „Kárpátok-közi állam” megteremtésének igénye.

A vesztesekkel megkötött békeszerződések (Trianon, Saint-Germain) következtében mind Ausztria, mind pedig Magyarország elveszítette ruszin lakta területeit, azok Lengyelország és Csehszlovákia között osztódtak meg az államterületek és határaik „végleges” megszilárdulása után.

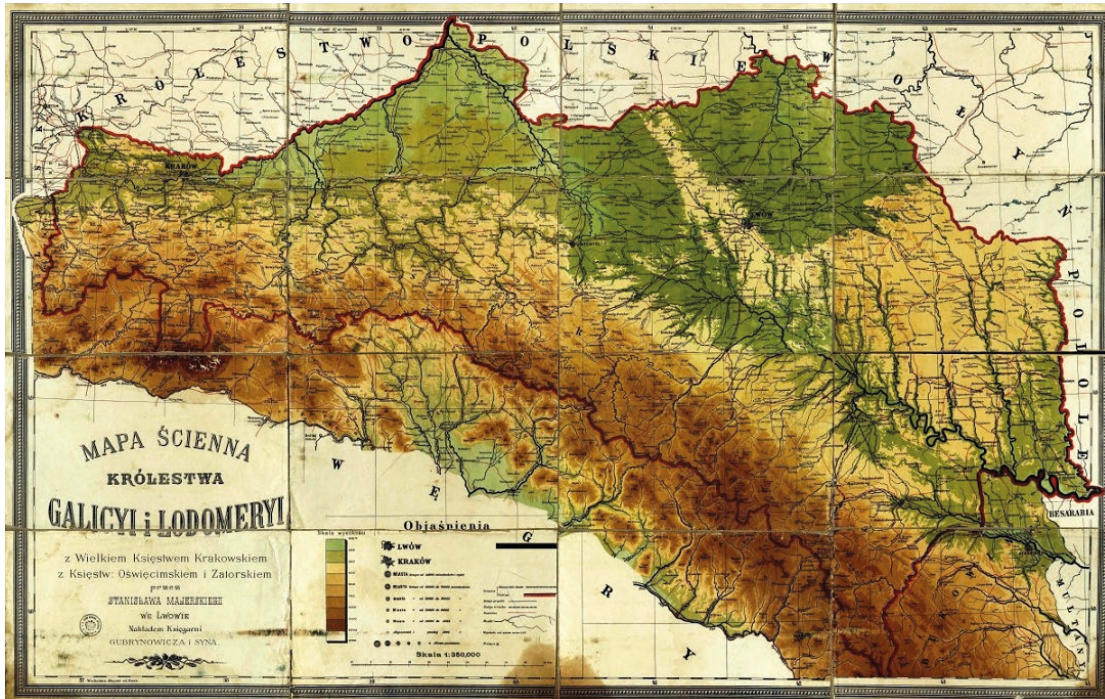
1938-tól ismét újra rendezték a nagyhatalmi folyamatok a térség államhatárait, s a ruszin szállásterületek fölött mozgatták azokat. Az egész ruszin szállásterületet egyetlen állam sem tudta birtokolni. A teljes ruszin szállásterület csak 1944 őszétől került szovjet megszállás alá, majd nemcsak a Kárpátokon kívüli, de a Kárpát-medencén belüli ruszin területek jelentős része is a szovjet államterület tagja lett.

Az 1991-ben függetlenné váló Ukrajna rövid időn belül tudatos nemzetállam-építésbe fogott, mely törekvése az országban élő minden nemzeti kisebbséget egyaránt érintett.

A ruszin területi autonómia-törekvések folyamatosan, de különösen 2008-tól gyanakvást váltottak ki a központi ukrán politikában. Nem tesz jót a ruszin törekvéseknek, ha a nyugat-európai és amerikai politikológiai irodalomban folyamatosan a „szeparatista mozgalmak” között tartják számon őket.

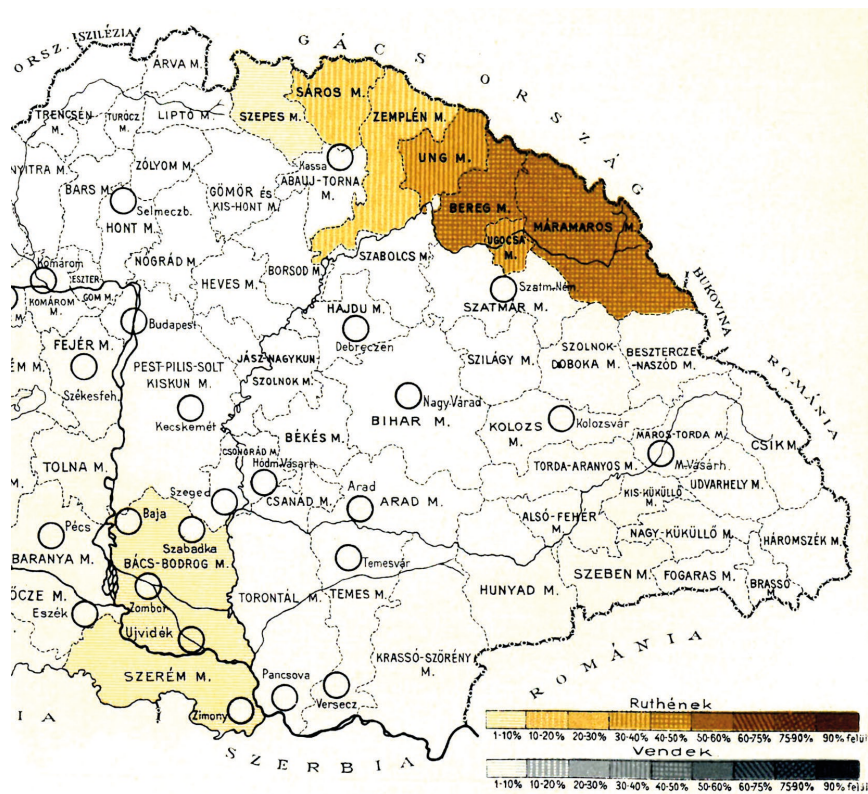
Melléklet

1. ábra: Galícia és a szomszédos területek domborzati és vízrajzi térképe

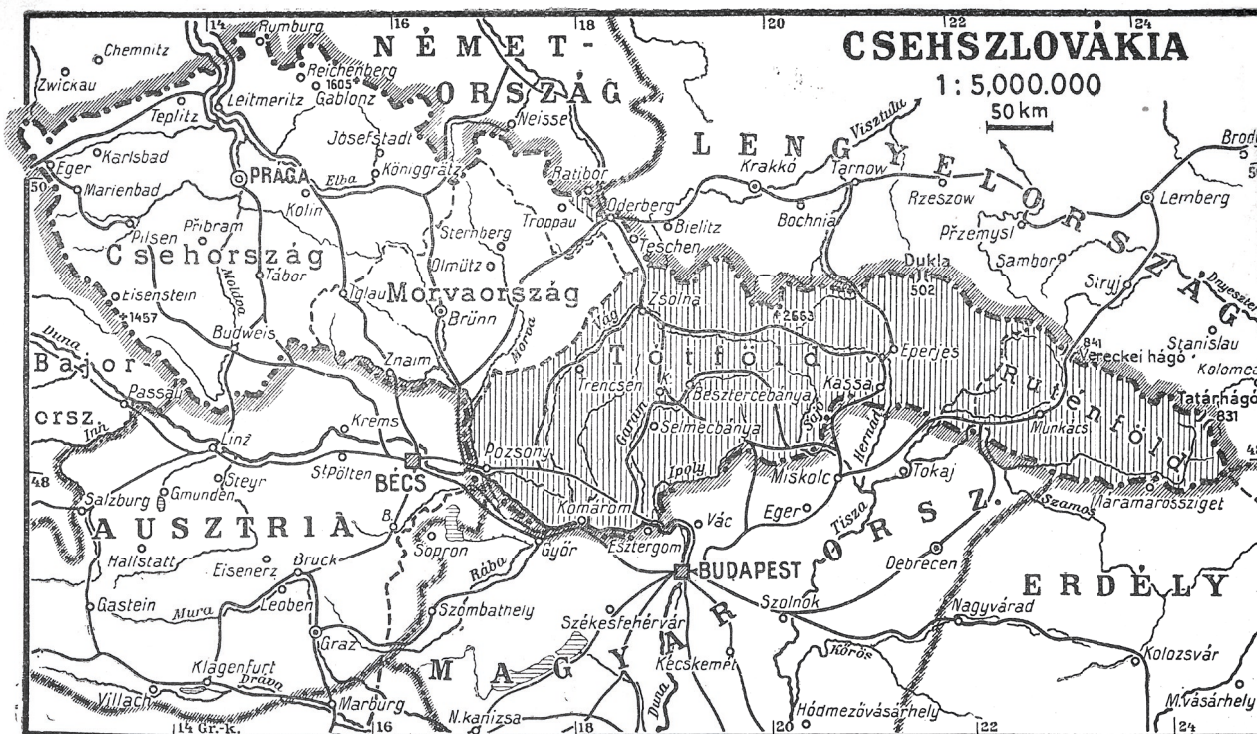
Forrás: Stanislaw Majerski Galícia és Lodóméria térképe, 1910 körül.

2. ábra: A ruthén anyanyelvű népesség területi megoszlása az 1910. évi népszámlálás szerint

Forrás: 1910. évi népszámlálás összefoglaló adatok

3. ábra: Az új Csehszlovákia és határos területei

Forrás: Hajdú, 2019.

4. ábra: Lengyelország, Szlovákia és Magyarország közös határterülete 1939 márciusától

Forrás: Hajdú, 2019.

Irodalom

- Anderson, O. (1923). A mai Oroszország külső határai és belső tagozódása. In Teleki P., Bezdek J. és Karl J. (szerk.), *Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1923. évre* (pp. 55–65). Budapest: Magyar Földrajzi Intézet Rt.
- Balogh P. (1902). *A népfajok Magyarországon*. Budapest: A Kir. M. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.
- Bátky Zs. és Kogutowicz K. (1918/2021). *Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint*. Várpalota: Trianon Múzeum.
- Bonkáló S. (1940). *A rutének. (Ruszinok)*. Budapest: Franklin-Társulat Kiadása.
- Cserniczkó I. (2013). Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Darás G. (1936). *A Ruténföld elszakításának előzményei (1890–1920)*. Újpest: Vörösmarty Irodalmi Társaság – Grafika nyomda.
- Drummond, A. J. és Lubecki, J. (2010). Reconstruction Galicia: Mapping the Cultural and Civic Traditions of the Former Austrian Galicia in Poland and Ukraine. *Europe–Asia Studies*, 62 (8), pp. 1311–1338. <https://doi.org/10.1080/09668136.2010.504385>
- Fényes E. (1857). *Az austriai birodalom statistikája és földrajzi leírása*. (Két rész egy kötetben) Pest: Heckenast Gusztáv.
- Fischer, H. (1995). Nemzeti kisebbségek ábrázolása a XIX. és XX. századi magyar nemzetiségi térképen. In Lizanyec P. (szerk.), *Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei*, II. (pp. 5–23). Ungvár: Ungvári Állami Egyetem.
- Geopolitika.ru, Carthago delenda est 2022. január 9. „Galicia as a Geopolitical concept and its Borders”, <https://www.geopolitika.ru/en/article/galicia-geopolitical-concept-and-its-borders> Letöltés: 2023.02.23.
- Fedinec Cs. (2008). Ruszinok és magyarok a Kárpátalján, 1918–1921. *História, a Magyar Történelmi Társulat folyóirata*, 2008 (6–7), pp. 22–25.
- Fedinec Cs. és Cserniczkó I. (szerk.) (2019). *Ruszin voltam, vagyok, leszek...* Népszerű olvasókönyv. Budapest: Charta XXI. Egyesület – Gondolat Kiadó.
- Fedinec Cs., Font M., Szakál I. és Varga B. (2021). *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest: Gondolat Kiadó.
- Font M. és Varga B. (2006). *Ukrajna története*. Szeged: Bölcsész Konzorcium.
- Földvári S. (1996). Fölvilágosodás és nemzeti megújulás a kárpátaljai ruszin kultúrában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 40 (1–3), pp. 53–80.
- Gebei S. (2015). Az ukrán kérdés a nemzetközi béketárgyalásokon (1918–1921). *Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae*, XLIII., pp. 71–101.
- Gogolák L. (1940). *Pánszlávizmus*. Budapest: Cserépfalvi.
- Gogolák L. (1942). A szlovák és ruszin nemzetiség története. In Szeffű Gy. (szerk.), *A magyarság és a szlávok* (pp. 253–278). Budapest: Magyarságtudományi Intézet – Franklin-Társulat.
- Gulyás L. (2018). Az Északkeleti-Felvidék az első világháború időszakában, avagy rutének és a magyar állam 1914-től 1918-ig. In Horváth G. (szerk.), *A magyar földrajz szerencsi műhelye* (pp. 163–172). Szerencs: Szerencs Város Önkormányzata.
- Hajdú Z. (2011). A „tótoklakta Felföld politikai földrajzi kérdései a dualizmus korabeli magyar földrajztudományban. *Közép-Európai Közlemények*, 4 (1), 31–40.
- Hajdú Z. (2019). *Magyarország történeti államföldrajza*. Budapest: Dialóg Campus.
- Hajdú Z. (2020). Az Osztrák–Magyar Monarchia, a Magyar Királyság felosztásának elképzelési az I. világháború előtt és alatt (A térkép veszélyes fegyver). *Történeti Földrajzi Közlemények*, 8 (1–2), pp. 3–15.
- Halász A. (1936). *Középeurópai államok*. Budapest: magánkiadás.
- Forgotten Galicia, Remnants of the Past Found in Lviv and Galicia 2018. február 5. „Historical Maps of Galicia (1775–1918)”, <https://forgottengalicia.com/historical-maps-of-galicia-1775-1918/> Letöltés: 2023.02.23.
- Hodinka A. (1913). *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk*. Budapest.
- Hunfalvy P. (1876). *Magyarország ethnographiája*. Budapest: MTA Könyvkiadó-Vállalata.
- Kemény G. (1939). *Verhovina feltámad. A ruszin sors könyve*. Budapest: MEFHOSZ Könyvkiadó.
- Kéri K. (1985). Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. *Hadtörténeti Közlemények*, 32 (2), pp. 225–294.
- Magocsi P. R. (2002). Central Europe 1918–1923. In *Historical Atlas of Central Europe. A History of Central Europe*, I., (p. 127.) Seattle: University of Washington Press.
- Maxwell, A. (2014). Ukrainian Frontiers in Austro-Hungarian and American Popular Cartography, 1917–1918. *New Zealand Slavonic Journal*, 47–48./ 2013–2014, pp. 125–153.
- Ougrin, D. és Ougrin, A. (2020). One Hundred Years in Galicia: Events That Shaped Ukraine and Easter Europe.

Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Pándi L. (1995). *Köztes-Európa, 1763–1993. Térképgyűjtemény*. Budapest: Osiris–Századvég.

Polgár T. (2016). Kelet-Galícia 1918–1919. Egy nyugat-ukrán állam önállóságának létjogosultságáról. *Közép-Európai Közlemények*, 5 (1), pp. 165–173.

Popovici, C. A. 1906: *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur der nationalen Fragen und Staatrechtligten Krisen in Österreich-Ungarn*. Elicher, Leipzig,

Romsics I. (1998). *Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest: Napvilág kiadó.

Rónai A. (1945). *Közép-Európa atlasz*. Budapest–Balatonfüred: Államtudományi Intézet.

Rónai A. (1947). Területi problémák Közép-Európában. In Pécsi A. és Kéz A. (szerk.), *Magyar Földrajzi Társaság Zsebkönyve* (pp. 65–85). Budapest: Magyar Földrajzi Intézet Rt.

Rudnickij I. (1914). *Ukraina és az ukrainiak. Magyarország orosz földi barátai. Ukraina néprajzi térképével*. Budapest: Ukrainai Egyetemes Nemzeti Tanács, Fritz Á. betűivel.

Rudnytsky, I. L. (1967). The Ukrainians in Galicia under Austrian Rule. *Austrian History Yearbook*, 4 (2), pp. 394–429.

Stepankovsky, V. (1915). *The Russian Plot to Size Galicia. (Austrian Ruthenia)*. N. J. Jersey City: The Ukrainian National Council.

Szabó O. (1913). *A magyaroroszok. (Ruthének)*. Budapest.

Szarka L., Vizi B., Majtényi B. és Kántor Z. (2007). *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*.

Budapest: Gondolat Kiadó.

Szeghy-Gayer V. és Zahorán Cs. (szerk.) (2022). *Kérés-államok. Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarországon területén (1918–1921)*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.

Szekfű Gy. (1928). *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*. Budapest: Kir. Magy. Egyetemi Nyomda.

Szekfű Gy. (szerk.) (1942). *A magyarság és a szlávosság*. Budapest: A Budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete – Franklin-Társulat.

Sztancs G. (2017). Föderalizmus helyett felbomlás. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem domináns nemzetének államépítő törekvései az első világháború éveiben. *Valóság*, augusztus, pp. 50–63.

Tátrai P. (2007). *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691–2006)*. Budapest: MTA FKI.

Teibenbacher, P., Kramer, D. és Göderle, W. (2012). An Inventory of Austrian Census Materials, 1857–1910. Final Report. *Mosaic Working Paper WP2012-007*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research.

Udvari I. (1998). Ruszinok és ukránok. In *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon* (pp. 255–276). Budapest: Akkor Könyvkiadó.

Varga B. (2017). Két Ukrajna? – Ukrajnamegosztottságának történelmi gyökerei. *Közép-Európai Közlemények*, 10 (2), pp. 155–167.

Wesselényi M. (1843). *Szózat a magyar és szláv nemzeti-ség ügyében*. Lipcse.